

УДК 39(477.82):911.372(1-22)]”185/191”

ФОРМИ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ в середині XIX – початку XX ст.

Григорій РАЧКОВСЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра етнології
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: hryhorij_ra@yahoo.com

У статті йдеться про форми сільських поселень південно-західної Волині, як частини історико-етнографічної Волині. Проаналізовані форми поселень: безсистемні, рядові, комбіновані та вуличні, що побутували серед сільських населених пунктів різних соціальних типів. Показано вплив низки факторів, що спричинили складну планувальну структуру поселень.

Ключові слова: етнологія, поселення, класифікації поселень, форма поселень, південно-західна Волинь.

Питання типології поселень, у тому числі у форм населених пунктів Галичини, розглянуто у працях багатьох дослідників¹. Однак вони застосовували відмінні підходи та критерії класифікації, зокрема, форм, що не раз призводило до розбіжностей у висновках студій різних авторів. З методологічного погляду для вивчення поселень, мабуть, найважливіше значення мала праця Михайла Вітова. Дослідник вважав що, під формою поселення слід розглядати планування населеного пункту². Особливості природно-географічних, соціально-економічних та історичних умов різних регіонів України сприяли тому, що утворено своєрідні форми поселень.

До етнографічної південно-західної Волині належить територія, яка внаслідок першого поділу Польщі 1772 р. відійшла під владу Австрії³ і за адміністративно-

¹ August Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*. (Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz, 1895), Bd. 1; Михайло Русов, *Tunni sільських селищ в полудневій частині Галичини*. (Київ, 1915); Franciszek Persowski, *Osady na prawie ruskiem, polskiem, niemieckiem i woloskiem w ziemi Lwowskiej: Studjum z dziejów osadnictwa*. (Lwów: Drukarnia Jakubowskiego i Sp., 1926); Bogdan Zaborski, *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*. (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1926); Сергей Ковалев, *Географическое изучение сельского расселения*. (Москва: Геогр. ф-т МГУ, 1960); Григорій Стельмах, *Історичний розвиток сільських поселень на Україні*. (Київ: Наукова думка, 1964).

² Михаил Витов, “О классификации поселений,” *Советская этнография* 3 (1954): 34.

³ Степан Макарчук, *Історико-етнографічні райони України*. (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012), 44; Роман Кирчів, “Етнографічне районування України,” у *Етнографія України*, ред. Степан Макарчук (Львів: Світ, 2004), 135; Михайло Глушко, “Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.),” у *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”*. Луцьк, 17–19 травня 2006 р.: *Доповіді та повідомлення: В 3-х т.*, ред. Ігор Коцан (Луцьк: Вежа, 2007) I: 115–116; Михайло Глушко, “Віктор Давидюк. Етнологічний нарис Волині. За матеріалами експедиції Полісько-Волинського народознавчого центру “Волиняна –

територіяльним поділом перебувала в межах північних повітів Галичини – Бродівського, північної частини Кам’янка-Струмилівського (в межах якого в 1912 р. був сформований Радехівський повіт) та Сокальського повітів.

На цих теренах побутували різні форми сільських поселень: безсистемні, рядові, комбіновані та вуличні. Форми поселень на початковому етапі їх існування істотно залежали від природно-географічних умов. Зокрема поселення давнішого часу розміщувалися на берегах річок і струмків, у тих місцях, де були родючі ґрунти, придатні для забудови ділянки, необхідні умови для розвитку землеробства, скотарства і промислів.

На матеріальну культуру людності південно-західної частини етнографічної Волині в цілому і на поселення зокрема наклали свій відбиток природно-географічні умови: рельєф, гідромережа, клімат та родючість ґрунтів. Основна територія регіону загалом рівнинна і досить почленована балками й долинами численних приток Західного Бугу та Стиру. Істотні риси природних умов регіону визначає його положення в смузі Головного європейського вододілу. До них належить, зокрема, той фактор, що на досліджуваній території немає великих річок, оскільки у смузі вододілу лежать лише витoki річкових систем. Сокальське пасмо, що в цілому належить до лісостепових ландшафтів, на півдні переходить у зовсім відмінну природну область – так зване Мале Полісся. Ландшафт Малого Полісся характерний малорозчленованим рельєфом із неглибокими, але широкими заболоченими долинами⁴.

Сільські поселення досліджуваної території Григорій Стельмах відносив до Середньої зони, у якій переважали населені пункти безсистемної форми⁵. У XIX – на початку XX ст. серед безсистемних поселень цих теренів переважали безсистемно скупчені. Безсистемної форми було с. Білявці Бродівського повіту. Садиби місцевих селян безладно скупчувалися поблизу головної сільської комунікації та численних проїздів, які відходили від дороги. В окремих фрагментах поселення садиби були розкидані групами зі скупченим типом розселення⁶. Подібну форму мало с. Клекотів Бродівського повіту, розташоване біля самого державного кордону. Крайні садиби згаданого села були на віддалі 200–300 м від політичного кордону. Через с. Клекотів проходила сільська дорога, від якої відходили проїзди до садиб, що безладно скупчувалися обабіч. Понад дорогою

2003”. Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. 70 с. [Рец.],” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 39–40 (2005): 722–724; Роман Радович, “Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини XIX – початку XX століть,” *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Секції етнографії та фольклористики ССХХХ* (1995): 79–106.

⁴ Каленик Геренчук, “Природні ландшафти і райони,” у *Природа Львівської області*, ред. Каленик Геренчук (Львів: В-во Львівського ун-ту, 1972), 121.

⁵ Григорій Стельмах, “Дорадянські типи сільських поселень на території Української РСР,” *Народна творчість та етнографія: Наукові записки Інституту мистецтвознавства та етнографії АН УРСР* III (1954): 119.

⁶ Кадастрова карта села Білявці, 1844 р., Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ), ф. 186, оп. 6, спр. 60, арк. 13, 15.

у цьому селі розміщувалася незначна частина дворів. Будинки у садибах орієнтувалися фасадами на південь⁷. У плануванні описаного поселення виразно простежується безсистемна форма зі скупченим типом розселення, хоча кілька дворів творять фрагмент рядової.

У середині XIX – на початку XX ст. безсистемна форма поселення була притаманна селам Сухота, Салашки⁸ і Вовковатиця⁹ Бродівського повіту. Майже повністю залежною від природних умов була форма розселення у присілку Збруї Радехівського повіту, що розміщувався у заболоченій місцевості. Всі місцеві садиби були безладно розкидані в залежності від підвищених місць.

Характерною рисою рядового типу планування поселень є розміщення селянських дворів в одну, або кілька прямих чи ламаних ліній, дотримуючись орієнтації фасадів будинків у певному напрямі – на дорогу, річку чи за сторонами світу. Деякі дослідники не виділяли рядовий тип планування сільських поселень в окрему групу, і часто ототожнювали його з вуличним. Так, Г. Стельмах стверджував, що не слід окремо виділяти поселення, які розміщуються рядами забудов по обидва боки потоку чи балки, вважаючи, що це одна вулиця¹⁰. Однак, базуючись при класифікації поселень за формами лише на цих критеріях, неможливо з точністю відрізнити вуличне планування від рядового. Для класифікації поселення в такому випадку потрібно зважати на орієнтацію фасадів будинків на сторони світу.

В однорядових придорожніх поселеннях смугу дворів розміщували вздовж одного з боків головної сільської комунікації. Типовим прикладом поселення з рядовою формою є с. Шнирів Бродівського повіту. Головна сільська дорога ламаною лінією проходила через усе поселення. У середині XIX ст. понад 90 дворів цього села розміщувалися вздовж одного боку дороги. І лише приблизно 15 садиб були на протилежному боці сільської комунікації. Всі будинки цього села були звернені фасадами на південні румби. У частинах Шнирева, де дорога проходила зі сходу на захід, кільканадцять дворів виходили вікнами на комунікацію¹¹. Згодом розвиток села проходив шляхом, типовим для поселень рядової форми. У зв'язку зі зростанням кількості господарств відбувалися сімейні поділи присадибних ділянок. Поблизу старих батьківських садиб виникали нові. Поширеними були випадки, коли на одному дворі стояли дві хати. Якщо обидва будинки розміщували паралельно причілками до дороги, їх фасади, траплялося, були звернені один до одного. В інших випадках новостворені господарства забудовували у кінці городів, у зв'язку з чим виникали два

⁷ Кадастрова карта села Клекотів, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 456, арк. 7.

⁸ Кадастрова карта сіл Боратин, Сухота і Салашки, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 78, арк. 3, 7.

⁹ Кадастрова карта села Заболотці з присілком Вовковатиці, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 344, арк. 6.

¹⁰ Григорій Стельмах, *Історичний розвиток сільських поселень*, 45.

¹¹ Кадастрова карта села Шнирів, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1461, арк. 11, 12.

паралельні ряди садиб¹². Так поселення розвивалося у плані від однорядового до дворядового зі скупченим типом розселення.

У присілку Буява Сокальського повіту будинки, зберігаючи орієнтацію на південні румби, розміщені двома рядами, що повторювали вигини дороги. Таке положення відповідало дворядовому придорожньому плануванню поселення¹³.

На галицькому боці етнографічної Волині так само широко розповсюдились поселення комбінованої форми. Такі поселення об'єднували елементи кількох планувань та типів розселення. Як правило, вони формувалися через зростання кількості садиб, розширення площі забудови садиб або населених пунктів.

Поселення комбінованої форми у своєму плані найчастіше поєднували елементи безсистемної, рядової та, спорадично, вуличної форм, при скупченому типі забудови. Складовими комбінованої форми с. Стремільче Радехівського повіту були елементи рядового придорожнього, безсистемного та вуличного планувань. Поселення розташовувалося в межиріччі рік Стубли та Стиру, по яких проходив державний кордон з Росією. У середині XIX ст. це село мало кілька паралельних розгалужень головної комунікації, що в кількох місцях з'єднувалися провулками. У західній частині с. Стремільче двори розміщувалися в один регулярний ряд і фасадами до дороги, що відповідало орієнтації на південь. З часом новоутворені двори зводили позаду і з боків тих, що були засновані раніше, ущільнюючи ряди. У південній частині цього села від дороги відходили широкі під'їзди до дворів, що також зберігали орієнтацію на південь, але були на різній відстані від комунікації з одного боку і прилягали один до одного – з іншого. У середній частині поселення спостерігалися елементи однорядової придорожньої форми, про що свідчила скупчена забудова з одного боку дороги, де всі хати були звернені фасадами на південь. Двори, що виникали пізніше, зводили на протилежному боці дороги, але хати в них були звернені тильною стіною до комунікації¹⁴. Ще в одній (північній) частині с. Стремільче садиби розміщено двома щільними рядами вздовж відгалуження сільської дороги. Більшість тутешніх будинків розміщувалися в обидвох рядах до дороги тильним боком, а фасадами – на південний захід. Земельні наділи в цьому фрагменті поселення тягнулися вузькими смугами під прямим кутом до дороги. У частині села, де сільська дорога проходила зі сходу на захід, спостерігалися елементи вуличного планування, при якому хати збудовано по обидва боки головної вулиці та орієнтовано фасадами на житло навпроти¹⁵. Нові двори, що виникали в результаті поділу первісних дворів і садибних ділянок, ущільнювали забудову поселення. Існувало кілька варіантів розташування дворів, що виникали внаслідок поділу однієї земельної ділянки. Якщо садибна ділянка ділилася вздовж,

¹² Кадастрова карта села Шнирів, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1461, арк. 12.

¹³ Кадастрова карта села Лучиці з присілком Буява, 1854 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 5, спр. 901, арк. 4.

¹⁴ Кадастрова карта села Стремільче, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1215, арк. 2.

¹⁵ Там само, арк. 3.

перпендикулярною до дороги межею, то нова садиба розташовувалася поблизу батьківської, якщо ж по ширині – то новоутворений двір зводився позаду первісного.

Аналогічний комбінований характер планування мало с. Піски Бродівського повіту. Його форму становили безсистемно розсіяні двори та елементи рядової забудови. На кінцевому відрізку сільської комунікації розміщувався ряд із 24 будинків, що щільно стояли один біля одного. Таке розміщення було викликане дуже вузькими (до 10 м) смугами земельних ділянок, що простягалися по обидва боки сільської дороги. Причому господарські споруди по всій довжині ряду розміщувалися на протилежному боці від житлових будівель¹⁶. В іншій частині цього села садиби були розташовані без певної системи біля польових доріг, що відходили від головної комунікації¹⁷ або ж мали окремі під'їзди від неї.

Елементи рядової забудови в поєднанні зі скупченим розташуванням дворів були властиві для с. Батиїв Радеківського повіту. Зокрема, згадане поселення пронизувала рясна мережа розгалужень сільської дороги та проїздів, до яких прилягали скупчені садиби місцевих селян¹⁸.

У присілку Захатка поряд з безсистемно скупченими дворами спостерігаємо низку обійсть, рівномірно розташованих вздовж лівого боку дороги¹⁹. Будинки у цьому ряді розміщувалися причілкою до дороги, а вікнами на південний захід. Комбіновану форму названого вище поселення визначало поєднання рядового придорожнього з безсистемним плануванням зі скупченим розташуванням дворів. За аналогічним принципом були сплановані села Барилів Радеківського повіту²⁰, Гаї Староблідські²¹ і багатодвірний населений пункт Берлин²² Бродівського повіту.

Комбіноване планування було властивим для с. Боб'ятин Сокальського повіту, яке розміщувалося в рівнинній місцевості, на деякій віддалі від потоку Карбів. У XIX воно поєднувало елементи безсистемної та рядової придорожньої забудови²³.

Вуличні поселення в цьому регіоні склалися на основі рядового планування. Процес розвитку рядового поселення до комбінованого з елементами рядового і вуличного можна простежити на прикладі с. Королівка Бродівського повіту. В середині XIX ст. це малодвірне поселення складалося із 15 садиб, що розміщувалися в один ряд уздовж прямолінійної комунікації. Більшість місцевих

¹⁶ Кадастрова карта села Лешнів з присілком Піски, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 594, арк. 15.

¹⁷ Там само, арк. 14, 16.

¹⁸ Кадастрова карта села Батиїв, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 17, арк. 5, 6.

¹⁹ Кадастрова карта села Стремільче, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1215, арк. 7, 8.

²⁰ Кадастрова карта села Барилів, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1536, арк. 7, 8.

²¹ Кадастрова карта села Гаї Староблідські, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 189, арк. 1, 4, 5.

²² Кадастрова карта села Берлин, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 49, арк. 18, 22, 23.

²³ Кадастрова карта села Боб'ятин, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 5, спр. 43, арк. 4, 5.

дворів тоді була звернена причілковими стінами до дороги, яка простягалася в північно-східному напрямку, а фасадною – в бік південного заходу²⁴. Пізніше число дворів цього села зросло до 46 одиниць. Поселення розвивалося за рахунок забудов на краю поселення та вздовж перпендикулярного відгалуження від головної сільської дороги. На краю с. Королівка будинки розміщено за кілька метрів від дороги з обох її боків і вони були звернені фасадами один до одного. Вулиця пролягала по осі схід-захід²⁵. Аналогічним було розташування щодо бічної вулиці, перпендикулярної до головної сільської дороги, що пролягала по осі північ-південь. Подібні риси були у плануванні присілка Корчівка Радеківського повіту, у якому поєднано дворядову придорожню форму з елементами вуличної забудови²⁶.

Поселення, у плануванні яких були елементи дворядової придорожньої форми, побутували в Радеківському повіті. Село Волиця Барилова розташована в рівнинній місцевості над р. Судилівкою. Певна заболоченість земель, що прилягали до річки, змушувала місцевих селян зводити будівлі на відносно підвищених сухіших ділянках, на значній відстані від ріки, у зв'язку з чим сформувалась дворядова забудова села.

У XIX – на початку XX ст. багато сіл рядової, безсистемної і комбінованої забудови мали тенденцію розвитку в напрямку до вуличного планування. Але особливо характерним вуличне планування було для колоній, насамперед німецьких. Їхні поселення будувалися на основі топографічних планів, що передбачали прямолінійні комунікації в поселенні. В середині XIX ст. поселення колоністів, як правило, мали однувуличну форму. Щільними рядами садиб вздовж однієї прямолінійної вулиці був забудований присілок Генріхсдорф Радеківського повіту²⁷. Аналогічним було планування в поселеннях Ганунин, Воля Сушанська, що в довідниках позначені як “село”²⁸, а на кадастрових картах – як “колонія”²⁹.

Проте крім однувуличного, поширеними були також колонії з однорядовим придорожнім плануванням. Така форма була характерна для колонії Антонин Радеківського повіту, що в 1853 р. об'єднувала лише 5 господарств. Двори у цьому поселенні розташовувалися в один ряд уздовж дороги³⁰. З правого боку

²⁴ Кадастрова карта села Лешнів з присілком Піски, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 594, арк. 1а.

²⁵ Там само, арк. 3.

²⁶ Кадастрова карта села Волиця Барилова з присілками Корчівка і Зелена, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 174, арк. 2, 8, 9.

²⁷ Кадастрова карта села Сушно, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1103, арк. 12.

²⁸ Hipolit Stupnicki, *Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w królestwie Galicyi i Lodomeryi jakoteż w wielkiem księstwie Krakowskiem i księstwie Bukowińskiem, pod względem politycznej i sądowej organizacji kraju wraz z dokładnem oznaczeniem parafii, poczty i właścicieli tabularnych, ułożony porządkiem abecadłowym*. (Lwów: Drukiem Kornela Pillera, 1855), 248.

²⁹ Кадастрова карта села Сушно, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1103, арк. 16.

³⁰ Кадастрова карта села Ператин з присілком Антонівка, 1844 р., ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 874, арк. 14.

вздовж дороги, що проходила з південного сходу на північний захід, тягнувся ряд господарств в іншій колонії – Феліксівці. Це поселення розвивалося через забудову лівого боку дороги новоутвореними дворами, внаслідок чого воно набуло виразного вуличного планування. Рядову форму планування мав присілок Щиглівка Радехівського повіту, який у середині XIX ст. складався з 10 господарств³¹. Забудова німецьких колоній Східної Галичини, як правило, майже завжди була щільніша, ніж забудова українських сіл.

Упродовж останньої чверті XVIII – до кінця XIX ст. австрійський уряд видав низку інструкцій, декретів, патентів та статутів, що так чи інакше торкалися сільського будівництва. Однак, нормативи будівельного права більше стосувалися зведення будинків у сільській місцевості, аніж форм планування поселень. Наприкінці XIX ст. був прийнятий спеціальний статут, що мав впорядкувати і систематизувати основні будівельні норми та правила. Для розбудови та закладки нових поселень цей статут передбачав складання відповідних планів. Але такі “регуляційні плани” обов’язково вимагали оформлювати лише для будівництва чи відбудови поселень в особливих випадках. Насамперед це стосувалося поселень, що повністю чи частково були зруйновані внаслідок стихійного лиха (пожежі, повені), а також населених пунктів, у яких знаходилися курортні заклади, та поселень, які утворювалися³². Вимоги статуту поширювалися також на поселення, які внаслідок парцеляції, зведення великих промислових підприємств, прокладання залізниці чи інших важливих комунікацій швидко розвивалися. Обов’язок складати такі “регуляційні плани” для означених поселень покладався на повітові адміністрації, які повинні були утворювати цільові комісії з представника повітового відділу, керівника сільської адміністрації, делегата від волосної ради та з експертів. Відповідна комісія більшістю голосів визначала доцільність чи недоцільність складати план розбудови для населених пунктів, знищених стихією. В разі потреби складали попередній регуляційний план, на якому наносили ділянки ґрунтів під забудову та вказували їхніх власників. Проєкт повинен був передбачати таке розміщення будівель в поселенні, яке відповідало б “санітарним, протипожежним та іншим вимогам”³³. Згідно з правилами статуту, вулиці в усіх поселеннях необхідно було робити рівними і широкими та обсаджувати деревами, хоча б з одного боку дороги³⁴. Функції контролю і нагляду за дотриманням планів забудови поселень покладалися на сільський громадський уряд.

Однак австрійське будівельне законодавство не справило відчутного впливу на планування сільських поселень у Галичині, оскільки не враховувало конкретних

³¹ Кадастрова карта села Сушно, 1844 р., ЦДАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 1103, арк. 12.

³² *Ustawa budownicza dla wsi i pomniejszych miast i miasteczek z dnia 13 października 1899 №133 obowiązująca w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem.* (Lwów–Złoczów: Wilhelm Zukerkandl, 1900), 17, 19, 21.

³³ *Ibid.* 18–20.

³⁴ *Ustawa budownicza dla wsi i pomniejszych miast i miasteczek*, 22.

природно-географічних та соціально-економічних умов. За попередньо складеними планами засновувалися переважно колонії. Вони дійсно майже кожного разу мали регулярний тип розселення.

Поселення давнішого часу, що виникали в процесі народної колонізації, розміщували в придатних для забудови і ведення господарства місцях. Розміщення дворів (садиб) у них залежало від конкретних природних умов: рельєфу, характеру русла річки, якості ґрунтів тощо.

У XIX ст. в результаті зростання та розбудови сільських населених пунктів традиційні типи планування в чистому вигляді не раз переростали в комбіновані з різним співвідношенням в них відмінних форм поселення: рядової, безсистемної, вуличної та ін. Так що в більшості випадків поселення мало складну планувальну структуру, хоч чи не в кожному з них переважала та форма, на основі якої відбувалося заснування села. Звичайно, формування давніх сільських поселень відбувалося без яких-небудь попередньо розроблених планів, але нема підстав стверджувати, що воно мало стихійний характер. Первинна форма планування поселень залежала від традицій регіону, природних умов місцевості, в якій засновувалося село, хутір, виселок чи колонія, а також від соціально-економічних та інших факторів.

FORMS OF RURAL SETTLEMENTS IN THE SOUTHWESTERN VOLHYNIA in the Half of the 19th and the Beginning of the 20th Centuries

Hryhoriy RACHKOVSKIY

The Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ethnology,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: hryhorij_ra@yahoo.com

The specificity of shape of rural settlements in the territory of the southwestern Volhynia. During the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries is described in the article. The typology of settlements is considered in the works of many researchers. However, the application of different approaches and classification criteria more than once led to discrepancies in the conclusions of research by various authors. Settlements may be classified by their shape. Thus, under the shape of a settlement understand the planning of the settlement. Patterns of rural settlements reflect the way the houses are sited in relation to each other. The site of the village, the surrounding topography and terrain influence the shape and size of a village. The unsystematic shapes, linear shapes, street shapes and combined shapes of a settlements and their types of the southwestern Volhynia during the specified period are analysed. The main thesis of the article is the features of natural, geographical, socioeconomic and historical conditions of the southwestern Volhynia have led to the formation of peculiar forms of settlements.

The southwestern Volhynia as an ethnographic area was a part of Galicia in the administrative-territorial sphere in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The territory of this piece of ethnographic Volhynia became part of the northern rural districts of Galicia – Brody,

Radekhiv and Sokal powiats. The form of settlement in any particular region reflects human relationship with the environment. Patterns refer to the shape of a settlement, not its density. The dispersed settlements are usually too spread out to define a shape. Forms of settlements at the initial stage of their existence depended significantly on natural and geographical conditions.

Some factors affecting the location of rural settlements are: water supply, availability of fertile soils suitable for agriculture. Usually rural settlements are located near water bodies such as rivers, lakes, and springs where water can be easily obtained. Rural settlements are most closely and directly related to land. They are dominated by primary activities such as agriculture, animal husbandry, crafts etc. Early settlers chose plain areas with fertile soil, and places where the site was suitable for construction.

Rural settlements of the southwestern Volhynia may be classified on the basis of forms or shapes of the settlements. Among the settlements of the three of the northern rural districts of Galicia dominated settlements of unsystematic form. Geographical conditions affected the form of Zbrui, the village of Radekhiv district, which was surrounded by swamps. The yards of this village were randomly scattered.

Linear settlements are settlements where the buildings are constructed in lines, often next to a geographical feature like a lake shore, a river or following a road. A characteristic feature of the linear shapes of settlements is the placement of peasant households in one, or several straight or broken lines, often next to a geographical feature like a lake shore, a river or following a road. An example of a linear settlement is village of Shnyriv of Brody district. The houses are located along a road in this settlement.

Composite form settlements combine elements of several forms of planning. Such settlements were formed as a result of the growth of the number of yards, expansion of the built-up area. Increase in population cause villages to grow in number of houses. These houses occupy open spaces and lead to semi-compact settlement which ultimately acquires a nucleated settlement. The main social types of rural settlements were the village, the khutir, and the hamlet. In its plan most often combines elements of unsystematic, linear, and street forms. The combined shapes of villages Pisky, Berlyn Hai Starobridski on the territory of the Brody district and Stremilche, Batiyiv, Baryliv of the Radekhiv district are some good examples. Street planning was typical of the German colonies.

During the last quarter of the XVIII – to the end of the XIX century, the Austrian government issued a number of regulations governing rural construction. However, the Austrian legislation did not have a significant effect on the planning of rural settlements in Galicia, because it did not take into account specific natural-geographical and socio-economic conditions.

The site of the village, the surrounding topography and terrain influence the shape and size of a village. The shapes of rural settlements were influenced by the surrounding landscape, as well as on socio-economic factors. They were also shaped by other factors such as size of a village, who owned the land and whether the land was good for building and other factors.

Keywords: ethnology, Southwestern Volhynia, Rural settlements.

REFERENCES

- Herenchuk, Kalenyk. "Pryrodni landshafty i raiony." U *Pryroda Lvivskoi oblasti*, Red. Kalenyk Herenchuk. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1972. 107–133. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Istoryko-etnografichna Volyn: lokalizatsiia, mezhi (za materialamy naukovykh doslidzhen druhoi polovyny XX – pochatku XXI st.)." U *III Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv "Ukrainska istorychna nauka na shliakhu tvorchoho postupu"*. Lutsk, 17–19 travnia 2006 r.: *Dopovidi ta povidomlennia: V 3-kh t.* Red. Ihor Kotsan. Lutsk: Vezha, 2007. I. 111–118. (in Ukrainian).
- Hlushko, Mykhailo. "Viktor Davydiuk. Etnolohichni narys Volyni. Za materialamy ekspedytsii Polisko-Volynskoho narodoznavchoho tsentru "Volyniana – 2003". Lutsk: Instytut kulturnoi antropologii, 2005. 70 s. [Rets.]." *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna* 39–40 (2005): 722–728. (in Ukrainian).

- Kadastrava karta sela Baryliv. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (dali – TsDIAL). Fond 186, opys 6, sprava 1536. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Batyiv. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 17. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Berlyn. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 49. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Biliavtsi. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 60. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Bobiatyn. TsDIAL. Fond 186, opys 5, sprava 43. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Hai Starobridski. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 189. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Klektiv. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 456. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Leshniv z prysilkom Pisky. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 594. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Luchytsi z prysilkom Buiava. TsDIAL. Fond 186, opys 5, sprava 901. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Peratyn z prysilkom Antonivka. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 874. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Shnyriv. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 1461. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Stremilche. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 1215. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Sushno. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 1103. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Volytsia Barylova z prysilkamy Korchivka i Zelena. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 174. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sela Zabolotsi z prysilkom Vovkovatychi. Fond 186, opys 6, sprava 344. (in Ukrainian).
- Kadastrava karta sil Boratyn, Sukhota i Salashky. TsDIAL. Fond 186, opys 6, sprava 78. (in Ukrainian).
- Kovalev, Sergey. *Geograficheskoye izucheniye selskogo rasseleniya*. Moskva: Geograficheskii fakultet MGU. 1960. (In Russian).
- Kyrchiv, Roman. “Etnohrafichne raionuvannia Ukrainy.” U *Etnohrafiia Ukrainy*, Red. Stepan Makarchuk. Lviv: Svit, 2004. 123–148. (in Ukrainian)
- Makarchuk, Stepan, *Istoryko-etnografichni raiony Ukrainy* Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2012. (in Ukrainian)
- Meitzen, August. *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*. Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz, 1895, Bd. 1. (in German)
- Persowski, Franciszek. *Osady na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim w ziemi Lwówskiej: Studjum z dziejów osadnictwa*. Lwów: Drukarnia Jakubowskiego i Sp., 1926. (in Polish)
- Radovych, Roman. “Tradyciine silske zhytlo na Opilli druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolit.” *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Pratsi Sektsii etnografii ta folklorystyky* CCXXX (1995): 79–106. (in Ukrainian)
- Rusov, Mykhailo. *Typy silskykh selyshch v poludnevii chastyni Halychyny*. Kyiv, 1915. (in Ukrainian).
- Stelmakh, Hryhorii, “Doradianski typy silskykh poselen na terytorii Ukrainkoi RSR,” *Narodna tvorchist ta etnografia: Naukovi zapysky Instytutu mystetstvoznavstva ta etnografii AN URSR* III (1954): 107–139. (in Ukrainian).
- Stelmakh, Hryhorii. *Istorychnyi rozvytok silskykh poselen na Ukraini*. Kyiv: Naukova dumka, 1964. (in Ukrainian).
- Stupnicki, Hipolit. *Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w królestwie Galicyi i Lodomeryi jakoteż w wielkiem księstwie Krakowskiem i księstwie Bukowińskiem, pod względem politycznej i sądowej organizacyi kraju wraz z dokładnem oznaczeniem parafii*,

poczt i właścicieli tabularnych, ułożony porządkiem abecedlowym. Lwów: Drukiem Kornela Pillera, 1855. (in Polish)

Ustawa budownicza dla wsi i pomniejszych miast i miasteczek z dnia 13 października 1899 № 133 obowiązująca w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Lwów–Złoczów: Wilhelm Zukerkandl, 1900. (in Polish)

Vitov, Mikhail. “O klassifikatsii poseleniy.” *Sovetskaya etnografiya* 3 (1954): 27–37. (In Russian).

Zaborski, Bogdan. *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu.* Kraków: Drukarnia Unwersytetu Jagellońskiego, 1926. (in Polish)